

طراحی الگوی مفهومی معنویت از دید حضرت امام خمینی (ره) با توجه به توصیه‌های معنوی ایشان به دست اندرکاران دفاع مقدس نویسنده: محمد جواد الوندی^۱

تاریخ دریافت: ۹۳/۲/۵

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۳/۵/۱۵

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال هفدهم، شماره ۶۳، تابستان ۱۳۹۳

چکیده

معنویت و معنویت‌گرایی، یکی از مقوله‌های تربیتی اسلامی است که سراسر اندیشه و عمل امام خمینی (ره) را در بر گرفته و ملکه ذهنی و عملی او شده بود. به اعتراف بسیاری از اندیشمندان، ایشان یکی از شارحان بزرگ اسلام در زمان معاصر و یکی از تربیت‌شدگان این مکتب می‌باشد که اعتقاد، اندیشه و عمل فردی و اجتماعی او بر آموزه‌های اسلامی یا به تعبیر خودشان اسلام ناب محمدی (ص) منطبق و استوار است. با این مفروض، در این مقاله نگارنده به دنبال پاسخ به این سؤالات است که معنویت و معنویت‌گرایی از منظر امام خمینی چیست، ابعاد و شاخص‌های آن کدامند و دارای چه الگوی مفهومی است؟ بر این مبنا شناخت و تبیین اندیشه و رفتارهای معنوی امام خمینی (ره) از نیازهای اساسی مجامع علمی می‌باشد؛ چرا که بانظریه پردازی و تولید ادبیات در حوزه ایده‌ها و دیدگاه‌های معنوی حضرت امام (ره)، زمینه مناسب برای انتشار آن در جامعه فراهم می‌شود؛ و این در حالی است که مکاتب معنوی جدید، با سوءاستفاده از اعتقادات و نیازهای معنوی مردم و جوانان و خلق عرفان‌های کاذب، اساس انحرافات معنوی را ایجاد کرده‌اند، چنین فضایی ایجاد می‌کند که دیدگاه‌های اصیل اسلامی با استفاده از روش‌های علمی تبیین گردد؛ بنابراین شناخت معنویت و معنویت‌گرایی اصیل اسلامی بر گرفته از آراء، اندیشه و رفتارهای معنوی امام خمینی، می‌تواند ضمن آشنا ساختن جویندگان با معنویت در اسلام، معارف معنوی اسلامی را به همه اقشار جامعه، به خصوص جوانان کشور و به ویژه افراد در معرض خطر عرضه کند.

واژگان کلیدی:

معنویت، امام خمینی، دفاع مقدس، الگو، تربیت اسلامی

در آثار نویسندگان معاصر، معنویت و معنویت‌گرایی تحت تأثیر دو دیدگاه روان‌شناسی محور و دین‌محور مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. دیدگاه روان‌شناسی محور آن از عرفان‌های کاذب و مکاتب انحرافی سر درآورده است و دیدگاه‌های دین‌محور آن متأثر از آموزه‌های دینی است که به تناسب تحریفات صورت گرفته در هر دین دچار انحراف، تحریف و با خرافات آلوده و آمیخته شده است. در اسلام نیز معنویت‌گرایی یکی از ارکان تربیتی این دین الهی برای ارتقای معنویت در فرد و جامعه می‌باشد. شناخت حدود و ثغور معنویت اسلامی، می‌تواند علاوه بر تعیین دیدگاه‌های اسلام در این مورد، از انحرافات معنوی فرد و جامعه اسلامی جلوگیری کند.

یکی از بزرگ‌ترین متفکرین عمل‌گرای اسلامی معاصر که به تبیین نظری و عملی معنویت‌گرایی در اسلام پرداخته است، امام خمینی (ره) می‌باشد. به تعبیر نگارنده، در یک مرحله‌بندی اجمالی، معنویت‌گرایی در زندگی امام خمینی شامل چهار مرحله یا نشئه می‌شود؛ مرحله اول، گرایش به فراگیری علوم و معارف معنوی است. در این دوره، حضرت امام خمینی نزد استادان بزرگی همچون مرحوم آیت‌الله شاه‌آبادی به تحصیل معنویت و اخلاق پرداخته‌اند. مرحله دوم، به عملی‌سازی و تثبیت آموخته‌های معنوی در اندیشه، اخلاق و رفتار معظم‌له اختصاص دارد که این مرحله را می‌توان دوران خودسازی اسلامی و سیر و سلوک عارفانه معظم‌له نامید. مرحله سوم، دورانی است که حضرت امام، خود به عنوان استاد مقامات معنوی، مسئولیت تعلیم و تربیت شاگردانی را در حوزه‌های علمیه قم و نجف اشرف بر عهده گرفته‌اند. در این زمان، آثار عرفانی و معنوی خویش همچون سرالصلوه و شرح چهل حدیث و... را به رشته تحریر در آورده‌اند. دوره چهارم حیات معنوی امام خمینی به دوران انقلاب اسلامی و پس از پیروزی آن بر می‌گردد. در این دوره، امام خمینی (ره) حاصل همه تجربیات معنوی خویش را در قالب احکام، اوامر، توصیه‌ها، وصایا، نصایح، نامه‌ها و مکاتبات و در سخنرانی به مناسبت‌های مختلف و پیام‌های گوناگون خطاب به اقشار، کارمندان سازمان‌های اجرایی، از جمله دست‌اندرکاران دفاع مقدس به کار می‌گرفتند تا از این طریق، جامعه‌ای معنوی و معنویت‌گرا را در ایران پس از انقلاب بسازند و به بشریت عرضه نمایند. این مرحله را به تعبیر عرفا می‌توان سیر من الحق الی الخلق ایشان معرفی کرد که برکات فراوانی را برای جامعه اسلامی ایران و جوانان این سرزمین در سوق یافتن به مسیر معنویت ناب اسلامی با الهام از توصیه‌های امام خمینی (ره) داشته است.

یکی از مناسبت‌های بسیار مهمی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی در کشور

به وجود آمد و زمینه مناسبی برای ارائه و گسترش توصیه‌های معنوی از جانب امام خمینی به جامعه اسلامی شد، دوره هشت‌ساله دفاع مقدس بود که در آن بنا به شرایط، توصیه‌ها، نصایح و تأکیداتی را در لزوم پرداختن به معنویت و توجه به مسائل معنوی و معنویت‌گرایی داشتند. نگارنده به دنبال بررسی، توصیف، شناخت، معرفی و ترسیم مدل مفهومی معنویت‌گرایی از منظر امام خمینی (ره) با تأکید بر توصیه‌های معنوی ایشان به دست اندرکاران و فرماندهان نیروهای مسلح می‌باشد.

هدف اصلی مقاله، استخراج و معرفی ماهیت مفهوم معنویت و معنویت‌گرایی از منظر امام خمینی در قالب یک تحقیق علمی است.

بر این اساس، نگارنده به دنبال پاسخ به این سؤالات می‌باشد: از منظر امام خمینی معنویت چیست و دارای چه ماهیتی است؟ این سؤال کلی در قالب سه سؤال فرعی بسط یافته است: ۱- معنویت و معنویت‌گرایی از منظر امام خمینی (ره) چیست؟ ۲- ابعاد و شاخص‌های معنویت از منظر امام خمینی چیست؟ ۳- الگوی مفهومی معنویت از منظر امام خمینی (ره) کدام است؟

این مقاله به لحاظ نوع تحقیق، کتابخانه‌ای و در جرگه تحقیقات توسعه‌ای است. روش جمع‌آوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و ابزارهای اصلی آن، مطالعه آثار امام و فیش‌برداری می‌باشد و از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی برای استخراج و تحلیل دیدگاه‌های معظم‌له در این باره استفاده شده است.

در این مقاله با مطالعات اکتشافی، دیدگاه‌های امام خمینی از صحیفه امام و برخی دیگر از آثار ایشان استخراج و با دسته‌بندی آنها و تعیین ابعاد مختلف آن، شاخص‌های هر یک از ابعاد با استفاده از بیانات، توصیه‌ها، احکام و آثار حضرت امام (ره) تعیین شده است. مطالعات انجام شده در آثار ایشان، شامل مجموعه ۲۱ جلدی صحیفه امام و برخی دیگر از آثار همچون سرالصلوه، شرح چهل حدیث و رساله توضیح‌المسائل، برخی از مباحث مندرج در تقریرات فلسفه و آداب‌الصلاه و ولایت‌فقیه است که در آنها توصیه‌های معنوی و همچنین مباحث علمی و نظری مربوط به معنویت وجود دارد. علاوه بر آن، مطالعات اولیه و اکتشافی در برخی از کتاب‌ها با موضوع دین، معنویت و روان‌شناسی و سایر آثار در دسترس همچون منابع اینترنتی و مصاحبه‌های صاحب‌نظران داخلی و کتاب‌های ترجمه شده خارجی در خصوص مفهوم معنویت و برداشت‌های نویسندگان داخلی و خارجی در این مورد انجام شد تا محدوده تحقیقاتی در این حوزه برای نگارنده مشخص شود؛ سپس در آثار حضرت امام درباره مفاهیم معنوی مانند خدایی بودن و شدن، اسلام، معنویت اسلامی، تشیع، رهبران شیعه، ولایت معنوی، مهدویت،

ایمان، اخلاص، تقوا، عفت، شجاعت، ایثارگری، شهادت‌طلبی، جهاد فی سبیل‌الله، دفاع مقدس، نظامیان در اسلام، تکلیف‌گرایی، عمل به تکلیف شرعی، قانون و تبعیت از قانون در حکومت اسلامی، رضایت خدا، خدمت به بندگان خدا برای جلب رضایت خدا، تبعیت از فرماندهان، عدالت فرماندهان در برابر زیردستان، پیام‌های امام خمینی خطاب به سپاه پاسداران و ارتش جمهوری اسلامی و نیروهای امنیتی و انتظامی کشور و کارکنان ادارات دولتی، مجلس نمایندگان و مانند آن، اکتشاف صورت گرفت و به مستندات بسیار زیاد و متعددی در منابع یاد شده دست یافتیم. با غربالگری اولیه و ثانویه، دیدگاه‌های ایشان در خصوص معنویت تعیین و در این مقاله دسته‌بندی شد.

چارچوب نظری

در آثار اندیشمندان و نظریه‌پردازان معنویت و معنویت‌گرایی که بیشتر در بین متفکران روان‌شناسی هستند، دو دیدگاه کلی به چشم می‌خورد.

نوع اول، نظریه‌ای است که ریشه معنویت را به تبعیت از دیدگاه‌های غربی در روان‌شناسی و رفتار مادی افراد می‌بیند و رشد شخصی را به‌عنوان معنویت درونی قلمداد کرده و از واژه معنویت به‌عنوان هر نوع رشدی که انسان را فراتر از درمان غیرمذهبی غربی می‌برد، استفاده می‌کند؛ بدین معنا که معنویت را روشی برای بودن و تجربه کردن می‌داند که با آگاهی یافتن از یک بُعد غیرمادی (عناصری که در دنیای ذهن وجود دارد) به‌وجود می‌آید و ارزش‌های قابل تشخیص آن را معین می‌سازد. این ارزش‌ها به دیگران، خود، طبیعت و زندگی مربوطند و به هر چیزی که فرد به‌عنوان غایی قلمداد می‌کند، اطلاق می‌شوند (الکینز و دیگران، ۱۹۸۸: ۱۰) و به این ترتیب، معنویت را جایگزینی برای دین می‌بیند. در این رویکرد، معنویت، نیازی به تشکیلات نهادین دین ندارد بلکه معنویت، امری شخصی و فرد معنوی عمیقاً مقید به الزامات ارزشی است. آدمی می‌تواند معنوی باشد و به خدا معتقد نباشد (اسپیلکا و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۴).

نوع دوم؛ دیدگاهی است که ریشه معنویت را در دین و اعتقاد به خدا و ادیان الهی می‌داند. اندیشمندان این دیدگاه با بدبینی به جداسازی مفهوم معنویت از دین، معتقدند که معنویت، دین‌آسانی یا ارادت بی‌مایه است؛ از این‌رو دانا هیو (۱۹۹۸) معتقد است که هیچ معنویت راستینی جدا از دین وجود ندارد (اسپیلکا و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۳). این مقاله با پذیرش این دیدگاه نظری که معنویت از دین جدا نیست و معنویت اسلامی جدای از دین اسلام قابل طرح و بحث نمی‌باشد، به بررسی موضوع معنویت و معنویت‌گرایی از منظر یکی از شارحان بزرگ این دین در زمان معاصر، یعنی امام خمینی (ره) پرداخته است. معنویت اسلامی که در اندیشه‌های معنوی امام خمینی وجود دارد، تحت تأثیر دین

اسلام و به قول امام خمینی، اسلام ناب محمدی (ص) است که از یک سو به اعتقادات الهی و از سوی دیگر، به سنت رسول اکرم و ائمه هدی - سلام الله علیهم اجمعین - متکی است. از این منظر، معنویت و معنویت‌گرایی یکی از ارزش‌های اسلامی است که در ایران همواره مورد توجه همه اقشار جامعه بوده است. امام خمینی، به‌عنوان رهبر انقلاب، مجتهد جامع‌الشرایط و بنیانگذار نظام جمهوری اسلامی ایران، در خلال بیانات، دیدگاه‌ها، توصیه‌ها، مکاتبات و آثار علمی و فقهی خویش به مناسبت‌های مختلف؛ معنویت و معنویت‌گرایی را مورد توجه و توصیه قرار داده‌اند. آنچه معنویت‌گرایی امام را در بین سایر مکاتب معنویت‌گرای زمان ما ممتاز کرده است، رویکرد اسلامی آن است که از وحی و نبوت و اعتقادات اصیل و ناب اسلامی امام خمینی سرچشمه گرفته و از پشتیبانی شریعت، ولایت و عقلانیت اسلامی برخوردار است.

امام خمینی به‌عنوان ایده‌پرداز و خالق انقلاب اسلامی و در عین حال بزرگ‌ترین مجری و گرداننده حکومت اسلامی در دوران پس از پیروزی انقلاب، به‌عنوان رهبر و مؤسس نظام اسلامی از یک سو و به‌عنوان یکی از تربیت‌یافتگان مکتب اهل بیت -علیهم‌السلام- معنویت را در تمام ابعاد وجودی خود اعم از باورها و اعتقادات فکری و قلبی، ارزش‌های نظری و عملی و همچنین رفتارهای فردی و انقلابی نهادینه کرده‌اند؛ به‌گونه‌ای که معنویت و معنویت‌گرایی ملکه‌ظاهری و باطنی ابعاد وجودی ایشان شده است. ایشان در دیدار با اقشار مختلف مردم و مسئولان و دست‌اندرکاران اجرایی کشور، در دوران حیات پربار خویش، توصیه و رهنمودهایی داده‌اند که همواره چراغ راه و هدایتگر تمام اقشار ملت به بهره‌برداری از توصیه‌های معنوی و گسترش معنویت در جامعه بوده است. در چارچوب این نظریه، مفاهیم مورد بحث در تحقیق به این شرح است:

معنویت: معنویت در لغت، مصدری جعلی و از واژه معنوی ساخته شده است. معنوی نیز با افزودن یای نسبت به آن، از واژه معنی که خود مصدر میمی بوده و مفاد آن مقصود و مراد است، مشتق شده است؛ بنابراین معنوی یعنی منسوب به معنی و در مقابل لفظی است. این کلمه در معانی دیگری از جمله: حقیقی، راست، اصلی، ذاتی، مطلق، باطنی و روحانی نیز به کار می‌رود. اما در غرب واژه «معنویت» از کلمه لاتین به معنی نَفَس و از ریشه (spirituality) به معنی دمیدن یا نفس کشیدن می‌آید. معنویت که از قرن پنجم میلادی به معنای انجیلی مطرح بود، به تدریج و در قرن دوازدهم، دلالت‌های روان‌شناختی مجازی پیدا کرد و در تضاد با جسمانیت و مادیت تعریف می‌شد (ولف، ۱۳۸۶: ۳۸).

تعریف اصطلاحی معنویت مشکل است و هیچ اتفاق نظری در مورد معنای دقیق این

واژه وجود ندارد. بخشی از اختلاف نظر در مورد معنای دقیق این واژه، از اختلاف نظر در باب نسبت معنویت با دین یا دیانت سرچشمه می‌گیرد. گروهی از معنویت‌گرایان، معنویت را بدیل / جایگزینی برای دین می‌بینند، در حالی که گروهی دیگر آن را لبّ لبّاب دین یا گوهر ادیان قلمداد می‌کنند. از این منظر، معنویت سه ویژگی دارد: یکی اینکه دینی است، دوم اینکه خدامحور است و سوم اینکه چارچوبی عقلانی دارد. دو راه از راه‌های ممکن برای نزدیک شدن به تعریف معنویت عبارتند از: اول، بیان مؤلفه‌های سبک زندگی معنوی؛ دوم، کشف و برشمردن نشانه‌های انسان‌های معنوی از رهگذر ژرف‌اندیشی در ویژگی‌های مشترک و رفتار و گفتار انسان‌هایی که به معنوی بودن شهره آفاقند (فناپی، ۱۳۹۱، مصاحبه با سایت نیلوفر تاریخ دریافت، ۱۸/۱۰/۹۲).

در تعریف معنویت، کسانی قائل به این هستند که معنویت، همان آداب معنوی است. این آداب، شامل اعمالی است از قبیل نیایش و مراقبه، گاهی روزه گرفتن و توبه از گناهان را هم شامل می‌شود. گروهی دیگر نیز معنویت را طلب فهم «خود»، در ارتباط با بینش افراد راجع به فراواقعیت غایی و زیستن بر اساس آن فهم تلقی می‌نمایند (در این رویکرد، معنویت، نیازی به تشکیلات نهادین دین ندارد بلکه معنویت امری شخصی و فرد معنوی عمیقاً مقید به الزامات ارزشی است. آدمی می‌تواند معنوی باشد و به خدا معتقد نباشد) (اسپیلکا و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴). در جای دیگر آمده است: معنویت به عنوان انرژی، معنا، هدف و آگاهی در زندگی است (Cavanagh, 1999). و باز می‌خوانیم: معنویت، جست‌وجوی مداوم برای یافتن معنا و هدف زندگی است، درک عمیق و ژرف ارزش زندگی، وسعت عالم، نیروهای طبیعی موجود و نظام باورهای شخصی (Myers, 1990). همچنین آمده است: تلاشی در جهت پرورش حساسیت نسبت به خویشتن، دیگران، موجودات غیرانسانی و (نیروی برتر) خدا یا کندوکاوی در راستای آنچه برای انسان شدن مورد نیاز است و جست‌وجویی برای رسیدن به انسانیت کامل (Hinnells, 1995). در اواسط دهه ۱۹۸۰ میلادی در دانشگاه پیردین امریکا، الکینز و همکاران، معنویت را این‌گونه تعریف می‌کنند: معنویت از واژه لاتین اسپیریِتوس به معنای نقش زندگی یا «روشی برای بودن» و «تجربه کردن است» که با آگاهی یافتن از یک بُعد غیرمادی به وجود می‌آید و ارزش‌های قابل تشخیص، آن را معین می‌سازد. این ارزش‌ها به دیگران، خود، طبیعت و زندگی مربوطند و به هر چیزی که فرد به عنوان غایی قلمداد می‌کند، اطلاق می‌شوند. (الکینز و دیگران، ۱۹۸۸: ۱۰). آلایستر هاردی، مؤسس و نخستین مدیر واحد پژوهش تجربه مذهبی آکسفورد در سال ۱۹۷۹ این‌گونه نتیجه‌گیری می‌کند: به نظر می‌رسد که مشخصات عمده تجربه‌های معنوی و مذهبی انسان، در اشتیاق او نسبت به یک واقعیت فرامادی نمایانگر می‌شود و این اشتیاق غالباً در اوایل دوران کودکی

خود را نشان می‌دهد. این احساس که چیزی (حضور) «سواى خودم» قابل دریافت و ادراک است؛ و تمایل به شخصی‌سازی این حضور، در قالب نوعی الوهیت و نوعی رابطه «من - تو» با آن، که از طریق نماز و نیایش برقرار می‌شود (هاردی، ۱۹۷۹: ۱۳۰).

معنویت اسلامی؛ حیات طیبه و نورانیت دل از طریق معرفت، ایمان، عمل صالح و بندگی خدا بر اساس شریعت اسلامی است که از فرایند معرفت، ایمان و عمل صالح حاصل می‌شود. بدین ترتیب: ۱- اگر حیات طیبه و نورانیت دل به دست نیاید، معنویتى فراچنگ نیامده است. ۲- بدون معرفت نسبت به حقایق عالم و ملکوت جهان مادی و نیز ایمان به خدا و صفات و افعال او، معنویت مفهومی ندارد. ۳- بخش عظیمی از معنویت در پرتو کارهای شایسته و نیکو شکل می‌گیرد و عمل صالح لازمه ایمان صحیح و مقوم معنویت و شرط لازم آن است؛ ایمان و عمل صالح، جان بنده را برای تابش انوار معنوی آماده می‌سازند. با رشد ایمان و اخلاص، معنویت رشد می‌کند و آثارش را آشکار می‌سازد (http://Tebyan-Zn.ir/8/8/2013).

معنویت اسلامی در اندیشه و عمل امام خمینی

معنویت و معنویت‌گرایی اسلامی در اندیشه و عمل امام خمینی، از اسلام ناب محمدی (ص) و خالصانه‌ترین اعتقادات توحیدی اسلامی و مذهبی او سرچشمه گرفته است که از یک سو در خداجویی اسلامی، وحی و نبوت و عقلانیت اسلامی و از سویی دیگر در سنت حضرات معصومین - صلوات‌الله‌علیهم‌اجمعین - ریشه دارد. امام خمینی در آثار، بیانات، اعلامیه‌ها و سخنرانی‌هایشان معنویت را مترادف با الوهیت (آداب الصلاه (آداب نماز): ۱۲)، اخلاق انبیاء (تحریر الوسیله (ترجمه فارسی)، ج: ۱: ۵۴۷)، تجرد باطنی و تجرد نفسانی خاص انسان در بین همه موجودات (صحیفه امام، ج: ۳: ۲۱۸)، عقیده به توحید و معاد (صحیفه امام، ج: ۳: ۳۲۲)، یکی از ابعاد اصلی وجودی انسان (صحیفه امام، ج: ۴: ۳۴ و ۴۴۸) قدرت مذهب و اتکا به خدا (صحیفه امام، ج: ۵: ۲۹۰)، کلید دردهای اجتماعی (صحیفه امام، ج: ۵: ۴۳۷)، اسباب پیشرفت (صحیفه امام، ج: ۶: ۱۷۸)، رمز پیروزی (صحیفه امام، ج: ۷: ۱۰۷)، روحانیت (صحیفه امام، ج: ۶: ۴۶۹)، راه خدا (صحیفه امام، ج: ۷: ۳۹۹)، تعالی و ایمان (صحیفه امام، ج: ۷: ۴۰۳)، ناجی ملت و مملکت (صحیفه امام، ج: ۷: ۴۶۳)، اخلاق و تهذیب نفس (صحیفه امام، ج: ۷: ۵۳۱)، ایمان به خدا (صحیفه امام، ج: ۸: ۲۲۴)، میزان انسانیت (صحیفه امام، ج: ۸: ۴۶۲)، اتصال به خدا و مبداء وحی (صحیفه امام، ج: ۱۵: ۳۸۵)، اخلاص (صحیفه امام، ج: ۱۶: ۱۹۸)، توجه به خدا (صحیفه امام، ج: ۱۷: ۳۷۷)، عامل حفظ استقلال، آزادی و رسیدن جامعه به کمال (صحیفه امام، ج: ۱۷: ۳۷۸)، تکلیف الهی و یاد خداوند (صحیفه امام، ج: ۱۷: ۳۹۳)، سرکوب نفسانیت (صحیفه امام، ج: ۱۷: ۵۳۱)، ارزشی که تنها با عنایت خدا قابل حصول است (صحیفه امام، ج: ۱۸: ۳۱۴)، رو به سوی خدا بردن (صحیفه امام، ج: ۱۹: ۴۴۸)، ولایت (صحیفه امام، ج: ۲۰: ۲۲۲)،

عامل نزول وحی بر رسول اکرم (صحیفه امام، ج ۲۰: ۲۴۸)، آنچه باعث سعادت و جاودانگی ما می‌شود (صحیفه امام، ج ۲۱: ۵۱)، مقام شهادت و اوج بندگی (صحیفه امام، ج ۲۱: ۸۸)، عامل بالا بردن توان و استقامت نیروهای نظامی در میدان جنگ (صحیفه امام، ج ۲۱: ۳۵۸) به کار برده‌اند. این تعبیر از معنویت که در آن اسلام ناب، توحید ناب و اعتقاد نظری و عملی به وحی و نبوت، رسالت، امامت و ولایت متناسب با آنچه در قرآن و سنت رسول خاتم (ص) و ائمه هدی (صلوات‌الله علیهم اجمعین) آمده است، از پشتوانه‌های علمی، دینی و کلامی اسلام و سیره اهل بیت برخوردار است و به تعبیری بهتر، معنویت ناب اسلامی است که توسط امام خمینی تبیین شده است.

این تعبیر در یک دسته‌بندی کلی در ذیل سه مفهوم کلی‌تر جای می‌گیرند: اول، به عنوان مصادیق و معنای معنویت است، تعبیری همچون الوهیت، تجرد باطنی و نفسانی خاص انسان، یکی از ابعاد وجودی انسان، روحانیت، راه خدا، تکلیف الهی و یاد خدا، سرکوب نفسانیات. دوم، نتیجه و آثار معنویت در فرد و جامعه، مانند: عقیده به توحید و معاد، قدرت مذهب و اتکا به خدا، کلید دردهای اجتماعی، اسباب پیشرفت، رمز پیروزی، تعالی و ایمان، ناجی ملت و مملکت، اخلاق و تهذیب نفس، ایمان و توجه به خدا، اخلاص، عامل حفظ استقلال و آزادی و رسیدن جامعه به کمال، رو به سوی خدا بردن، عامل نزول وحی به رسول اکرم، اسباب سعادت، مقام شهادت و اوج بندگی، عامل افزایش استقامت در جنگ و... سوم، ارائه الگوهای معنوی، اخلاق انبیا، ارزشی که تنها با عنایت خدا قابل حصول است، ولایت.

تنها با تدبر و تعمق در بیانات امام خمینی و تحلیل و تفسیر این کلید واژه‌ها، می‌توان به عمق معنویت در اندیشه و عمل بنیانگذار جمهوری اسلامی پی‌برد و این جز با تلاش‌های مستمر و آشنایی عملی با سیره عملی وی قابل حصول نمی‌باشد و تنها از این مسیر می‌توان درجات معنوی ایشان را درک و تفسیر نمود. با این حال، نگارنده به فراخور حال و بضاعت طبع، تلاش دارد ابعاد و شاخص‌های ظاهری آن را در این مقاله توصیف نماید. در این خصوص به ابعادی همچون باورها و اعتقادات، ارزش‌ها و رفتارها توجه می‌شود و این چارچوب برای تحلیل مفهوم معنویت مورد توجه قرار گرفته است.

باورهای معنوی

باورهای معنوی، شامل مجموعه‌ای از نگرش‌ها و اعتقاداتی است که زمینه‌های لازم و زیرساخت‌های شناختی برای هدایت رویکرد انسان به معنویات را فراهم می‌کند. این باورها بیشتر فطری هستند که با ظهور اسلام و رسالت نبی اکرم و جانشینان معصوم وی با مدد از عقل و وحی این باورها را مورد تأیید قرار داده و آن را در قالب باورهای

دینی-اسلامی از طریق استدلال‌های عقلی و کلامی و همچنین اصول اخلاقی، مورد تأکید قرار داده‌اند. عمده‌ترین این باورها به هستی‌شناسی و خداشناسی اسلامی باز می‌گردد که در این مقاله، با توجه به دیدگاه‌های کلامی حضرت امام خمینی شامل: باور به از خدا بودن و هر چیزی را از خدا داشتن (صحیفه امام، ج ۴: ۳۲ و ج ۵: ۸۱)؛ باور به در محضر خدا بودن (صحیفه امام، ج ۱۴: ۳۹۶ و ج ۱۶: ۴۸۴)؛ باور به بازگشت مجدد به سوی خدا (شرح دعاء السحر، ترجمه فارسی: ۵۶ و صحیفه امام، ج ۷۱: ۴۵۲)؛ باور و اعتصام به اسلام به عنوان تنها مسیر صحیح معنویت الهی (صحیفه امام، ج ۹: ۱۳۱ و ۱۶۷)؛ و باور به ولایت به عنوان نایب امامت و شاخص اسلام ناب محمدی (ص) در دوران غیبت می‌شود.

ارزش‌های معنوی

ارزش‌های اخلاقی و اسلامی هستند که امام خمینی در آثار خود و توصیه‌هایی که در زمان حیات خود به نیروهای مسلح و سایر مردم داشته‌اند، آنها را به عنوان ارزش‌های معنوی به مخاطبان خود توصیه نموده‌اند. از این منظر، مهم‌ترین ارزش‌های معنوی که ارزش‌های دیگر از آنها سرچشمه می‌گیرد، عبارتند از: ایمان به خدا و اسلام، اخلاص (آداب الصلاه (آداب نماز): ۱۶۰ و جهاد اکبر: ۱۹ و ۲۲ و سر الصلاه (معراج السالکین و صلاه‌العارفین): ۱۶ و شرح چهل حدیث: ۳۲۸)؛ تقوا (آداب الصلاه (آداب نماز): ۱۸۶ و ۱۸۷ و تحریر الوسیله (ترجمه فارسی)، ج ۱: ۱۴ و صحیفه امام، ج ۶: ۳۱۴ و ج ۱۱: ۳۶۱)؛ شجاعت (تقریرات فلسفه، ج ۳: ۳۵۸ و ۳۶۴ و شرح چهل حدیث: ۱۴۲)؛ استقامت (صحیفه امام، ج ۱: ۱۶۶ و ج ۷: ۲۴۴ و ج ۱۳: ۴۶۴)، ایثار (صحیفه امام، ج ۱۲: ۱۳۷ و ۲۰۳ و ج ۱۴: ۸۰ و ج ۱۵: ۶۳) و در نهایت دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی (صحیفه امام، ج ۴: ۳۲ و ج ۱۲: ۴۵۴ و ج ۱۵: ۱۱۶ و ۳۲۷-۳۲۹ و ج ۱۶: ۲۰۱ و ۴۶۵ و ج ۱۹: ۴۸۶ و ج ۲۰: ۸۰).

رفتارهای معنوی

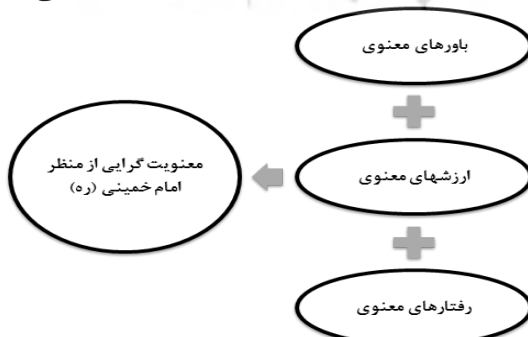
رفتارهایی است که از افراد معنوی در قبال خدا، اسلام، خانواده، جامعه، سازمان متبوع و طبیعت سر می‌زند. در مطالعات اکتشافی از آثار امام خمینی، این رفتارها شامل: عمل به تکالیف شرعی همچون عبادت (آداب الصلاه (آداب نماز): ۹ و ۲۹ و ۳۱ و صحیفه امام ج ۱۶: ۳۴۱ و ج ۱۷: ۲۲۳ و ج ۱۸: ۴۲۷ و ج ۱۹: ۱۷۳)، جلب رضایت خدا با خدمت صادقانه به مردم یا خدمت به خلق برای رضایت خالق (صحیفه امام، ج ۵: ۲۱۶ و ج ۱۲: ۲۰۱ و ج ۱۳: ۳۲۶ و ۵۱۵ و ج ۱۷: ۴۲۷ و ج ۱۸: ۴۶)، تبعیت از قانون (صحیفه امام، ج ۲: ۳۶۱ و ج ۴: ۴۷۹ و ج ۷: ۴۷۹ و ج ۸: ۲۲۸ و ۲۸۲ و ج ۱۴: ۳۷۷ و ولایت فقیه: ۷۳).

رعایت حقوق دیگران، انضباط در کارها (صحیفه امام، ج ۵: ۴۰۸ و ج ۱۲: ۴۸۹ و ج ۱۳: ۵۴۱)، اطاعت از فرماندهان (صحیفه امام، ج ۱۲: ۴۴۲ و ج ۱۳: ۵۴۱) و دقت در انجام وظیفه سازمانی می‌باشد.

تعیین مدل مفهومی معنویت از منظر امام خمینی

یکی از راه‌هایی که به محقق کمک می‌کند تا بتواند مفاهیم و کلیدواژه‌های تحقیق را خوب بفهمد و بفهماند و در تحقیقات راهنمای عملی برای پیشبرد اهداف تحقیق می‌باشد، تعیین ابعاد مفاهیم و تحدید معنایی آن مفهوم در چارچوب تحقیق است. با این فرض، نگارنده نیز سعی در تعیین ابعاد مفهوم معنویت از منظر امام خمینی بر اساس و بر پایه مطالعات اکتشافی که در آثار ایشان انجام داده است، دارد. در این مقاله با توجه به نوع برخورد و دیدگاه امام خمینی در خصوص معنویت که با ذکر منابع در بالا به آن اشاره شد، مشخص می‌شود که می‌توان دیدگاه ایشان را در این خصوص به سه دسته مجزا تقسیم کرد. دسته اول شامل جایگاه معنویت در باورهای حضرت امام است که شاید بتوان نام، باورهای معنوی امام خمینی (ره) را بر آنها گذاشت. دسته دوم، ارزش‌هایی است که امام آنها را در حوزه مباحث معنوی مورد اشاره و توجه قرار داده است که می‌توان این ارزش‌ها را با نام ارزش‌های معنوی از دیدگاه امام خمینی تعریف نمود. دسته سوم رفتارها، اقدامات و عمل‌هایی است که بنا به توصیه‌های امام خمینی (ره) با انجام آنها ظواهر و عواقب و آثار معنویت در فرد و جامعه ظاهر می‌شود. این مقولات را می‌توان رفتارهای معنوی از منظر امام خمینی نام نهاد. با این تفسیر، در اینجا می‌توان ابعاد معنویت را از منظر امام متناسب با این دسته‌بندی سه‌گانه در این مقاله تحدید نمود و ابعاد مختلف این کلیدواژه را تعیین کرد. بر این مبنا، ابعاد معنویت از دیدگاه امام خمینی شامل سه بعد باورها و اعتقادات معنوی، ارزش‌های معنوی و رفتارهای معنوی است که در این شکل نمایش داده می‌شود.

رسیدن به این سه بعد، ما را به یافته‌ای دیگر نیز راهنمایی می‌کند و آن رسیدن

به نوعی فرهنگ معنوی است. مگر نه اینکه فرهنگ شامل مجموعه‌ای از باورها و اعتقادات، ارزش‌ها و رفتارهای جوامع مختلف انسانی می‌باشد و هر جامعه‌ای دارای فرهنگ خاص خود است. با این توصیف، معنویت حضرت امام در اینجا می‌تواند با عنوان فرهنگ معنویت در اسلام از منظر ایشان نیز باشد که امام خمینی در آن فرهنگ متولد شده، رشد پیدا کرده، آموزش دیده، تربیت شده و به مدارج تکامل انسانی دست پیدا کرده است.

مهم‌ترین شاخص‌های معنویت‌گرایی از منظر امام خمینی: همانطور که در بالا آمد، معنویت دارای سه بعد است و هر بعد دارای شاخص‌هایی می‌باشد که با این شاخص‌ها می‌توان آن ابعاد را با روش‌های مختلف سنجید. در اینجا به تناسب هر بعد شاخص‌های آن بعد را در ذیل آن می‌آوریم:

شاخص‌های باورهای معنوی: با مراجعه به آثار امام خمینی در می‌یابیم که توصیه‌ها و تربیت معنوی مورد توجه امام از یک سلسله باورهای نشئت گرفته است که در اینجا به فراخور مقاله مهم‌ترین آنها را تعیین می‌نماییم:

شاخص اول، از خدا بودن؛ در ادبیات امام (ره) همه چیز از خداست و ریشه در اراده خدا دارد. همه انسان‌ها و نظام خلقت از خدا هستند، خدا آنها را خلق کرده است و مقام خالقیت از آن اوست و هیچ چیز بدون اراده او خلق نمی‌شود؛ بنابراین خداوند بر هر چیزی حق آفرینندگی دارد و حق خالقیت خدا ایجاب می‌کند که هر مخلوقی در حیطة قدرت و اراده او به حیات خود ادامه دهد و بدون سلطه و در خارج از سلطه او امکان حیات و زندگی ندارد و نخواهد داشت. این باور و اعتقاد، یکی از شاخص‌ترین باورهای فکری و عملی امام خمینی بوده است.

شاخص دوم، در محضر خدا بودن؛ از منظر امام بر اساس آموزه‌های دینی و قرآنی و وحیانی عالم محضر خداست. انسان در حیات فردی و جمعی خود در هر شرایطی در محضر خداست و یک لحظه خدا از او غافل نمی‌باشد و هستی انسان در این جهان متعلق و وابسته به خداست. چنانچه یک لحظه اراده خدا از او قطع شود، حیات انسان نیز در این جهان خاتمه پیدا می‌کند. با این مبنا در معنویت امام شاخص اصلی آن است که به لحاظ باورهای ذهنی و قلبی انسان باید همواره خود را در محضر خدا ببیند. شاخص سوم، بازگشت نزد خدا؛ در قاموس امام انسان‌ها در حال بازگشت مستمر نزد پروردگارشان هستند. خداوند فرصتی را در این جهان به انسان داده است تا بتواند با رفتارها و اعمال خویش در این جهان، زمینه بازگشت صحیح خود را به سوی او فراهم سازد. تنها حیات طیبه و معنوی متناسب با خواست خداست که این امر را

مقدور می‌سازد و این سه شاخص در تفاسیری که معظم‌له در ذیل عبارت انالله و انا الیه راجعون دارد، به چشم می‌خورد.

شاخص چهارم، اسلام تنها مسیر صحیح برای زندگی در این جهان می‌باشد. معنویت و حیات طیبه تنها و تنها از طریق اسلام مقدور است و این یکی از ارکان اصلی معنویت و معنویت‌گرایی امام خمینی است به همین دلیل ایمان به اسلام، حفظ اسلام و ایثارگری و جانفشانی برای ارتقای اسلام در معنویت‌گرایی امام از جایگاه ممتازی برخوردار است. چیزی که از منظر امام، زندگی ائمه معصومین و رسول گرامی اسلام نیز برای حفظ آن امری سهل می‌باشد.

شاخص پنجم، ولایت؛ در معنویت‌گرایی امام خمینی، ولایت یکی از ارکان اصلی و شاخص‌های اصلی اسلامی بودن و معنویت‌گرایی است. از این منظر، اسلام منهای ولایت و بدون ولایت فاقد ارزش و در جرگه اسلام منحرف و اسلام مرفهین بی‌درد و اسلام امریکایی تلقی می‌شود. جان و روح اسلام در ولایت خلاصه می‌شود و بدون ولایت، هیچ اعتقاد و باوری به سر منزل مقصود نخواهد رسید.

شاخص‌های ارزش‌های معنوی: دومین بعد از ابعاد معنویت در اندیشه و عمل امام خمینی را بعد ارزش‌های معنوی تشکیل می‌دهد. در این بعد، مهم‌ترین شاخص‌ها عبارتند از: شاخص اول، تعلیم و تربیت اسلامی؛ در تمام مراحل زندگی امام آموزه‌های اسلامی، تربیت اسلامی و عمل مطابق با احکام شریعت اسلامی موج می‌زند و به همین دلیل، امام خمینی قبل از هر عنوانی، یک شخصیت اسلامی به تمام معنا می‌باشند. بر این اساس، تمام ارزش‌های مورد توجه ایشان برگرفته از اسلام و مطابق با معیارهای ارزشی اسلامی است و اگر موردی ریشه در اسلام نداشته باشد، در زندگی امام و در اندیشه و افکار ایشان جایگاهی ندارد؛ از این رو توصیه‌های ایشان در خصوص حفظ اسلام و ارزش‌های اسلامی، مبین این معنا در اندیشه و عمل ایشان می‌باشد.

شاخص دوم، اخلاص؛ در اعلی مرتبه ارزش‌های مورد توجه امام با تبعیت از وحی و سنت رسول اکرم (ص) و ائمه معصومین، اخلاص می‌باشد. اخلاص از منظر امام، برترین ویژگی معنوی در فرد است که اعمال فرد بر اساس آن نزد خدا سنجش و ارزش‌گذاری می‌شود.

شاخص سوم، تقوا؛ در ارزش‌های مورد توجه امام خمینی، تقوا نیز با استناد به آیات و روایات متعددی که ایشان ذکر می‌فرمایند، یکی دیگر از قله‌های ارزشی اسلامی در رویکردهای معنوی ایشان است.

شاخص چهارم، شجاعت؛ در بین شاخص‌های ارزشی مورد توجه امام یکی از

ارزش‌ها و شاخص‌های متعادل‌کننده انسان و یکی از عمومی‌ترین ویژگی‌های ارزشی برای رزمندگان اسلام است که در آثار امام خمینی حالت تعادل بین ترس به عنوان یک رذیله اخلاقی و معنوی و تهور به عنوان افراط در این حالت می‌باشد که به نوبه خود می‌تواند در ایجاد معنویت در بین رزمندگان اسلام جایگاه ویژه‌ای داشته باشد. در اینجا شجاعت، اعم از شجاعت فکری و عملی است که می‌تواند فرد را از لغزش در ترس و تهور باز دارد. شجاعت در پذیرش مسئولیت رفتارها و عواقب آن و شجاعت بازگشت از مسیرهای غلط و توبه به درگاه خدا می‌باشد.

شاخص پنجم، استقامت؛ یکی از مهم‌ترین شاخص‌های معنویت از منظر امام خمینی در ارتباط با نیروهای مسلح، شاخص استقامت است. نیروهای نظامی در مأموریت‌های سخت و طاقت‌فرسا باید این ارزش را ملکه ذهنی و قلبی خود سازند تا بتوانند از عهده مأموریت‌های دشوار برآیند. امام با اشاره به آیه شریفه در سوره هود «فاستقم كما امرت» جهت و مسیر و روش استقامت را با تأسی به رسول اکرم و همچنین با توجه به آیه شریفه مشخص می‌کنند و توصیه اکید دارند که در نیروهای نظامی استقامت در میدان نبرد یا هر مأموریت دیگر باید بر مبنای فرمان خدا و در چارچوب احکام اسلام باشد. بر این اساس، استقامت برای نیروهای مسلح یک شاخص اساسی در ارزش‌های معنوی است.

شاخص ششم، ایثارگری؛ این شاخص نیز در بین ارزش‌های معنوی امام خمینی، به خصوص برای رزمندگان و نیروهای نظامی و انتظامی که درگیر اقدامات دفاعی و دفاع از مرزهای کشور هستند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این شاخص با تأثیرگذاری بر سایر شاخص‌های دیگر می‌تواند جایگاه ویژه‌ای در ارزش‌های معنوی داشته باشد. شاخصی که ته‌مانده‌های خودخواهی و حب‌النفس را به حب‌الله و محبت و لطف نسبت به دیگران و اولویت دادن به دیگران به جای اولویت دادن به نفس را به دنبال دارد.

شاخص هفتم، دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی؛ در قاموس امام اسلام عزیز دارای آن چنان ارزشی است که با هر قیمتی باید از آن دفاع کرد و برای دفاع از آن هر چیزی را باید فدا نمود؛ بنابراین یکی از اساسی‌ترین شاخص‌های ارزشی در معنویت‌گرایی امام، اندیشه دفاع از اسلام و مرزهای کشور اسلامی است. چیزی که رسول خدا عمر گرانمایه خود را برای آن صرف کردند، امیرالمومنین (ع) برای آن به شهادت رسید، اباعبدالله الحسین (ع) و یاران با وفایش خون‌های پاک خود را برای آن هدیه کردند و این مکتب، حاصل تلاش همه انبیا و اولیای الهی است که حفظ و مراقبت از آن بر عهده تمام مسلمانان اعم از زن و مرد و بزرگ و کوچک و پیران سالخورده است. این شاخص در بین سایر شاخص‌های یاد شده با تأکیدات بیشتری از جانب امام خمینی مطرح شده

است؛ بنابراین یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزش‌های معنوی در معنویت‌گرایی امام خمینی (ره) می‌باشد.

حقیقت این است که شاخص‌های ارزش‌های معنوی از باورهای معنوی گرفته می‌شوند یا حاصل و نتیجه باورهای معنوی هستند؛ به همین دلیل ممکن است که گاهی این باورها و ارزش‌ها از یکدیگر قابل تفکیک نباشند. با این حال، نگارنده سعی داشته است که با توجه به این واقعیت، تنها با مرزبندی مختصری آنها را از یکدیگر تفکیک نماید. در عین حال متذکر می‌شود که معنویت یک بسته یکپارچه است که باورها، ارزش‌ها و رفتارهای معنوی با یکدیگر ارتباط و نزدیکی خاصی دارند.

شاخص‌های رفتارهای معنوی: سومین بعد از ابعاد معنویت از منظر امام خمینی، رفتارهای معنوی است. در توصیه‌های امام خمینی برای رفتارهای معنوی به شاخص‌های قابل توجهی برمی‌خوریم که آنها را می‌توان معیارهای رفتار معنوی افراد به طور عام دانست. با این حال، چون این شاخص‌ها در جمع نیروهای نظامی و رزمندگان اسلام و برخی از عناصر مرتبط با جنگ تحمیلی، مانند جهاد سازندگی و هلال احمر بیان شده است، ما در اینجا سعی داریم با تمایل به سازمان‌های نظامی، این شاخص‌های رفتاری را تعیین کنیم. به علاوه سعی بر آن است که توصیه‌های معنوی امام خمینی (ره) خطاب به نیروهای نظامی عرضه شود. مهم‌ترین این شاخص‌ها عبارتند از:

شاخص اول، عمل به تکلیف شرعی به عنوان یک عبادت؛ از منظر امام خمینی برای رسیدن به معنویت، اعمال و رفتارهای فرد باید منطبق با احکام شرعی و الهی باشد؛ در این صورت اگر این‌گونه اعمال با نیت خالص برای رضایت خدا انجام شود، هر عملی اگرچه غیر عبادی باشد، در حکم یک عبادت برای عامل در نزد پروردگار دارای ارزش است. از دیدگاه امام خمینی معنویت می‌تواند رفتارها و اقدامات مادی را نیز با خود همسو نماید و در حالی که عمل غیر معنوی می‌باشد، برای آن آثار معنوی نیز متصور است.

شاخص دوم، تبعیت از قوانین و مقررات سازمان؛ در هر حال، یکی از شاخص‌های رفتار معنوی در دیدگاه معنویت‌گرایانه امام خمینی، تبعیت کارمندان و نیروهای نظامی از قوانین و مقررات سازمانی می‌باشد. بدین ترتیب، معنویت‌گرایی امام خمینی در چارچوب قوانین شرعی و سازمانی نیز جای می‌گیرد و به این ترتیب، معنویت است که تحت حمایت‌های قانون اسلام و قوانین موضوعه مدنی نیز می‌باشد و به تعبیر بهتر می‌توان گفت، معنویت باید به لحاظ قانونی در کشور اسلامی مشروعیت داشته باشد. شاخص سوم، رعایت حقوق دیگران و اقدام در چارچوب ضوابط قانونی؛ یکی دیگر

از شاخص‌های رفتار معنوی کارکنان نیروهای مسلح و سایر مجریان حکومت اسلامی، قانع‌بودن به حق خود و مراعات حقوق دیگران است. کارمندان و کارکنان ادارات دولتی در نظام اسلامی باید برای رضایت خدا و با اخلاص در حل مشکلات مردم جامعه یا سازمان خود متناسب با وظیفه، حقوق سایر افراد و همکاران را مراعات کنند. علاوه بر آن، اقدامات اداری باید در چارچوب ضوابط و مطابق دستورالعمل‌های قانونی باشد، در این صورت است که اگر با اخلاص و نیت الهی انجام شود، دارای اجر معنوی نیز هست. شاخص چهارم، جلب رضایت خدا با خدمت صادقانه به مردم؛ یکی دیگر از شاخص‌های رفتار معنوی در دیدگاه معنویت‌گرایانه امام خمینی، جلب رضایت خدا از طریق انجام اقدامات خالصانه و مورد توجه پروردگار برای راه‌اندازی و حل مشکلات مردم می‌باشد. از این دیدگاه، هر فردی می‌تواند با انجام کارهای روزانه خود با تغییراتی در نیت و اهداف خود، رضایت خدا را جلب کند و در حال انجام امور جاری و روزمره خود از ثواب عبادت خدا بهره‌مند باشد، بدون آنکه نیازی به انزوای از خلق برای انجام عبادت داشته باشد.

شاخص پنجم، تبعیت از فرماندهی؛ شاخص رفتاری دیگری که می‌تواند به ارتقای معنویت کارکنان نیروهای مسلح کمک نماید، تبعیت آنها از فرماندهی نظامی است. چنانچه بنا به تأکید دین و رهبران اسلامی این کار در حکومت اسلامی انجام شود، منوط به صداقت و پاکی و خلوص نیت نیروها و کارکنان نظامی، این تبعیت می‌تواند در افزایش مدارج معنوی این افراد در نزد خدای متعال مؤثر واقع شود و یکی از شاخص‌های رفتار معنوی است.

شاخص ششم، انضباط در کارها؛ یکی دیگر از شاخص‌های رفتارهای معنوی در توصیه‌های امام خمینی به نیروهای نظامی و انتظامی را توصیه ایشان به انضباط و نظم در انجام امور نظامی و امنیتی تشکیل می‌دهد. بر این اساس، شاخص انضباط به عنوان یکی از ویژگی‌های رفتارهای معنوی در معنویت‌گرایی امام خمینی می‌باشد.

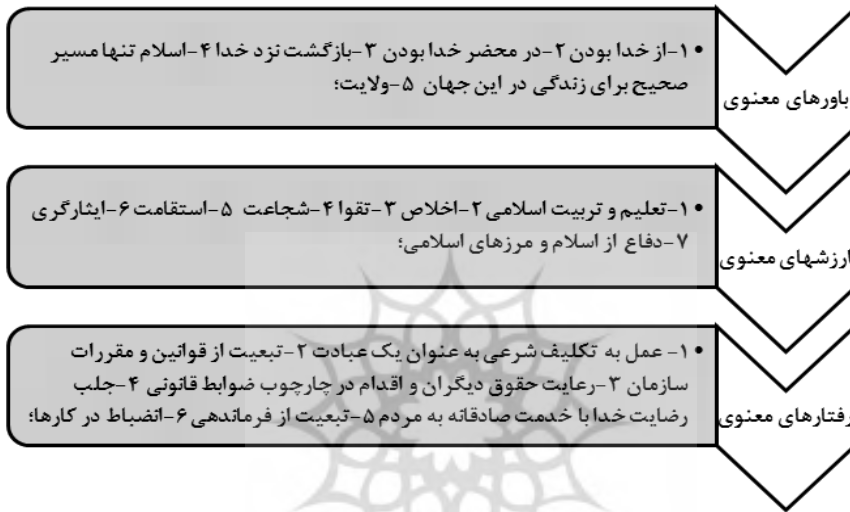
رابطه بین ابعاد مختلف معنویت از منظر امام خمینی

چگونگی برقراری رابطه بین ابعاد مختلف معنویت، سلسله‌مراتبی است. زیربنای اصلی فرهنگ یا اندیشه یا گفتمان معنویت‌گرایی امام خمینی را اعتقادات و باورهای معنوی تشکیل می‌دهد. ایمان به باورها و اعتقادات است که زمینه لازم را برای ظهور و بروز ارزش‌ها در فرد و جامعه اسلامی ایجاد می‌کند و ارزش‌های معنوی را که متأثر از اعتقادات معنوی می‌باشند، در سطوح مختلف علمی، آموزشی و تربیتی جامعه و

در نهایت، در محیط فعالیت‌های اجتماعی ترویج می‌نماید. ترویج ارزش‌های معنوی در سطح جامعه منجر به پیدایش هنجارهای معنوی می‌شود که هر کدام از آنها از یک سو ریشه در ارزش‌ها، از سوی دیگر تسهیل‌کننده و مشروعیت‌بخش رفتارهای معنوی در جامعه هستند.

مدل رابطه داخلی بین ابعاد مختلف معنویت:

شکل بالا رابطه بین ابعاد مختلف معنویت را از منظر امام خمینی نشان داده است. در ردیف بالای آن، باورها و اعتقادات که متضمن شاخص‌های خاص خود می‌باشد، قرار گرفته است، در حالی که بعد ارزش‌های معنوی از آن شکل می‌گیرد. در ردیف سوم، رفتارهای معنوی قرار گرفته است، در حالی که تحت تأثیر مستقیم دو عامل ارزش‌ها و باورهای معنوی قرار دارد. اکنون با توجه به مباحث یاد شده، می‌توان ابعاد و شاخص‌های مفهوم یا متغیر معنویت از منظر امام خمینی را به شرح جدول زیر دسته‌بندی و خلاصه نمود:

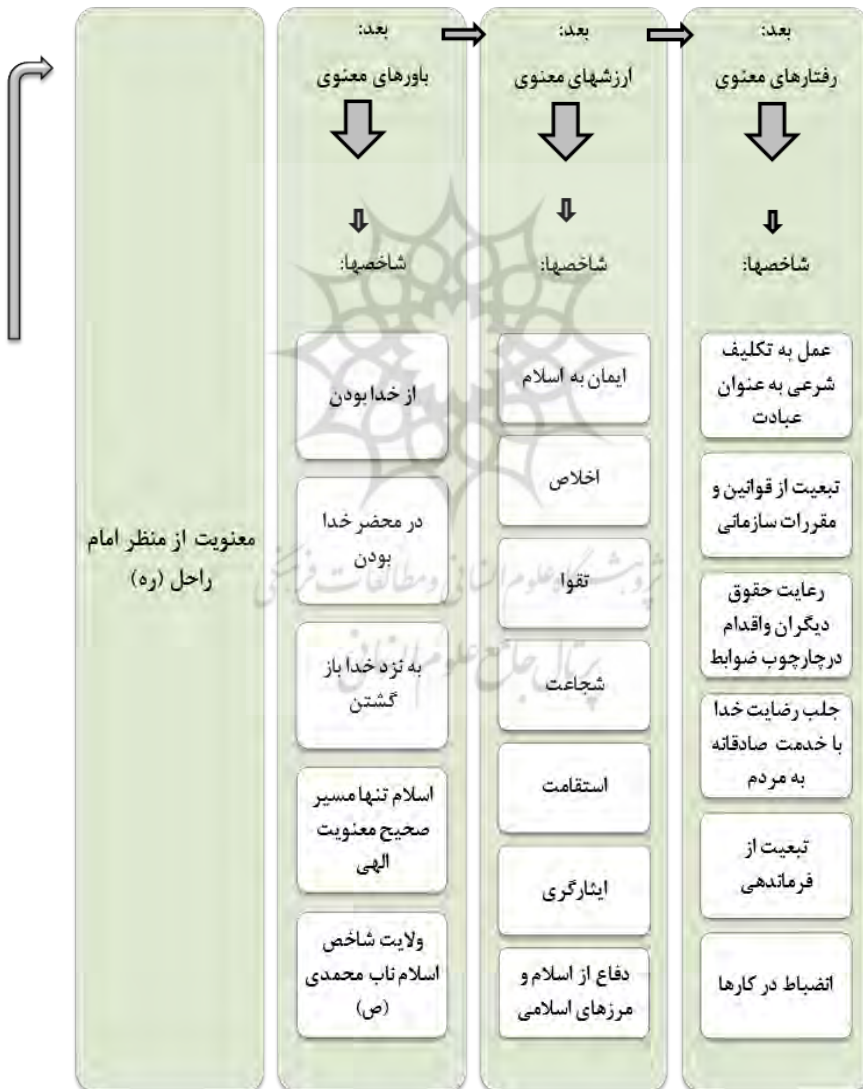

مفهوم	ابعاد	شاخص ها	مستندات شاخص ها
معنویت و معنویت گرایی از منظر امام راحل عظیم الشان (ره)	باورهای معنوی	از خدا بودن	صحیفه امام، ج ۴: ۳۲ و ج ۵: ۸۱
		در محضر خدا بودن	صحیفه امام، ج ۱۴: ۳۹۶ و ج ۱۶: ۴۸۴
		به نزد خدا باز گشتن	رساله توضیح المسائل: ۱۷۵ و شرح دعاء السحر (ترجمه فارسی): ۶۵ و صحیفه امام، ج ۱۷: ۲۵۴
		اسلام تنها مسیر صحیح معنویت الهی	صحیفه امام، ج ۹: ۱۳۱ و ۱۶۷
		ولایت شاخص اسلام ناب محمدی (ص)	صحیفه امام، ج ۲۰: ۲۳۲
	ارزشهای معنوی	ایمان به اسلام	آداب الصلاة (آداب نماز): ۱۶۰ و جهاد اکبر: ۱۹ و ۲۲
		اخلاص	سر الصلاة (معراج السالکین و صلاة العارفين): ۱۶ و شرح چهل حدیث: ۳۲۸
		تقوا	آداب الصلاة (آداب نماز): ۱۸۶ و ۱۸۷ و تحریر الوسیلة (ترجمه فارسی)، ج ۱: ۱۴ و صحیفه امام، ج ۶: ۳۱۴ و ج ۱۱: ۳۶۱
		شجاعت	تقریرات فلسفه، ج ۳: ۳۵۸ و ۳۶۴ و شرح چهل حدیث: ۱۴۲
		استقامت	صحیفه امام، ج ۱: ۱۶۶ و ج ۷: ۲۴۴ و ج ۱۳: ۴۶۴
	رفتارهای معنوی	ایثارگری	صحیفه امام، ج ۱۲: ۱۳۷ و ۲۰۳ و ج ۱۴: ۸۰ و ج ۱۵: ۶۳
		دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی	صحیفه امام، ج ۴: ۳۲ و ج ۱۲: ۴۵۴ و ج ۱۵: ۱۱۶ و ج ۳۲۷ و ج ۱۶: ۲۰۱ و ج ۱۹: ۴۶۵ و ج ۱۹: ۴۸۶ و ج ۲۰: ۸۰
		عمل به تکلیف شرعی به عنوان عبادت	آداب الصلاة (آداب نماز): ۹ و ۲۹ و ۳۱ و صحیفه امام ج ۱۶: ۳۴۱ و ج ۱۷: ۲۲۳ و ج ۱۸: ۴۲۷ و ج ۱۹: ۱۷۳
		تبعیت از قوانین و مقررات سازمانی	صحیفه امام، ج ۲: ۳۶۱ و ج ۴: ۴۷۹ و ج ۷: ۴۷۹ و ج ۸: ۲۲۸ و ۲۸۲ و ج ۱۴: ۳۷۷ و ولایت فقیه: ۷۳
رعایت حقوق دیگران و اقدام در چارچوب ضوابط		صحیفه امام، ج ۵: ۴۰۸ و ج ۱۲: ۴۸۹ و ج ۱۳: ۵۴۱	
رفتارهای معنوی	جلب رضایت خدا با خدمت صادقانه به مردم	صحیفه امام، ج ۵: ۲۱۶ و ج ۱۲: ۲۰۱ و ج ۱۳: ۳۲۶ و ۵۱۵ و ج ۱۷: ۴۲۷ و ج ۱۸: ۴۶	
	تبعیت از فرماندهی	صحیفه امام، ج ۱۲: ۴۴۲ و ج ۱۳: ۵۴۱	
	انضباط در کارها	صحیفه امام، ج ۵: ۴۰۸ و ج ۱۲: ۴۸۹ و ج ۱۳: ۵۴۱	

برای تعیین الگوی مفهومی معنویت از منظر امام، جدول بالا را در قالب مدل زیر ترسیم می‌کنیم. در سمت چپ این مدل، معنویت از منظر امام خمینی آمده است. از این منظر، معنویت دارای سه بعد می‌باشد؛ بعد اول باورهای معنوی است که دارای پنج شاخص می‌باشد. بعد دوم، ارزش‌های معنوی است که منشعب و برگرفته از باورهای معنوی می‌باشد و دارای هفت شاخص است. بعد سوم، رفتارهای معنوی است که برگرفته از باورها و ارزش‌های معنوی می‌باشد و دارای شش شاخص است. هر سه این ابعاد با یکدیگر دارای ارتباط طولی و عرضی می‌باشند. فلش‌های سفید رنگ رابطه عرضی و فلش‌های آبی رنگ رابطه طولی بین ابعاد را نشان می‌دهند.

این ارتباط نشان‌دهنده تأثیر متقابل ابعاد مدل بر یکدیگر می‌باشد؛ بنابراین در روابط بین ابعاد مختلف مدل نوعی تعادل وجود دارد که باعث تناسب بین ابعاد معنویت و نیازهای معنوی انسان در اسلام می‌باشد؛ به‌گونه‌ای که با بر هم خوردن این تعادل، اعتدال معنوی ابعاد نیز از بین می‌رود. این تعادل معنوی، زیربنای اندیشه و عمل و توصیه‌های معنوی امام خمینی است که بین حیات مادی و معنوی جامعه، تعادل و تناسب برقرار کرده است. از این منظر، معنویت در چارچوب شریعت اسلام معنا و مفهوم واقعی پیدا می‌کند. به همین دلیل، معیار و میزان هر چیز در معنویت اسلامی مورد توجه امام خمینی اسلام عزیز می‌باشد. خروج از این تعادل، فرد و جامعه را به معنویت‌گرایی‌ها و عرفان‌های شرقی و غربی سوق خواهد داد.

نتیجه‌گیری

در این تحقیق، تلاش بر آن بود که مفهوم معنویت از دیدگاه حضرت امام خمینی مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد و مشخص شود که از منظر ایشان چگونه می‌توان به معنویت و معنویت‌گرایی و پیدا کردن یک حیات معنوی در محیط کار و زندگی نظامی خود نایل شد.

این تحقیق به دنبال پاسخ به سؤالات چهارگانه: ۱- معنویت از منظر امام خمینی چیست؟ ۲- معنویت مورد توجه امام دارای چه ابعادی است؟ ۳- شاخص‌های اساسی هر یک از ابعاد کدامند؟ ۴- با توجه به یافته‌های تحقیق مدل مفهومی معنویت چه خواهد بود؟

برای این کار با اکتشاف مفاهیم و کلیدواژه‌های مرتبط با معنویت در آثار حضرت امام خمینی به مجموعه‌ای از بیانات و آثار و احکام و توصیه‌های معنوی توسط ایشان دست یافتیم که خطاب به ملت شریف ایران، خانواده‌های شهدا، کارکنان مؤسسات و وزارتخانه‌های دولتی، نیروهای نظامی اعم از سپاه پاسداران، ارتش جمهوری اسلامی، بسیج مستضعفان و نیروهای امنیتی و انتظامی کشور عرضه شده است. با غربالگری و تحلیل و دسته‌بندی این توصیه‌ها در این مقاله توانستیم آنها را در ذیل مفاهیم کلی تری دسته‌بندی کنیم.

در این دسته‌بندی موضوعی، در ذیل مفهوم معنویت سه زیرمجموعه تحت عناوین باورهای معنوی، ارزش‌های معنوی و رفتارهای معنوی ایجاد شد. هر یک از این زیرمجموعه‌ها نیز به نوبه خود شاخص‌هایی را به خود اختصاص دادند که به این ترتیب، یک مدل مفهومی و تحلیلی شکل گرفت که این مدل ترکیب شده از سه بعد باورهای

معنوی، ارزش‌های معنوی و رفتارهای معنوی می‌باشد و بعد باورهای معنوی پنج شاخص از خدا بودن، در محضر خدا بودن، به نزد خدا بازگشتن، اسلام تنها مسیر صحیح معنویت الهی و ولایت شاخص اسلام ناب محمدی (ص)؛ و بعد ارزش‌های معنوی با هفت شاخص ایمان به اسلام، اخلاص، تقوا، عفت، شجاعت، ایثارگری و دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی؛ و بعد رفتارهای معنوی مشتمل بر شش شاخص عمل به تکلیف شرعی به عنوان عبادت، تبعیت از قوانین و مقررات سازمانی، رعایت حقوق دیگران و اقدام در چارچوب ضوابط، جلب رضایت خدا با خدمت صادقانه به مردم، تبعیت از فرماندهی و انضباط در کارهاست.

معنویت اسلامی مورد توجه امام خمینی، ریشه در اعتقادات اسلامی و دینی و با توجه به تمام ابعاد وجودی انسان و رابطه انسان با خدا، مردم و طبیعت معنی پیدا می‌کند و در مجموع، کل یکپارچه‌ای را تشکیل می‌دهد که سراسر ابعاد وجودی و زندگی فرد را در بر می‌گیرد. به همین دلیل، افراد و کارکنان نیروهای مسلح، می‌توانند با وارد شدن در فرهنگ معنوی امام و ملکه ساختن توصیه‌های معنوی ایشان در زندگی فردی و سازمانی، حیات معنوی را برای خود ایجاد نمایند تا از این طریق، در کل زندگی شخصی و اداری خود، در حال انجام عبادت خدا به سر ببرند. با این کار، سازمان نظامی می‌تواند با تربیت معنوی پرسنل تحت امر خود، به یک سازمان معنوی که در آن همواره خداوند متعال عبادت می‌شود، تبدیل گردد که در آن، بدون اینکه کوچک‌ترین خللی به امور اجرایی و اداری وارد شود، معنویت در سراسر سازمان حکمفرما باشد و رابطه بین فرماندهان با نیروهای تحت امر، صبغه خدایی و اسلامی پیدا کند. در پایان آیه شریفه: ان الصلواتی و محیای و مماتی لله رب العالمین (انعام: ۱۶۲) می‌تواند مصداق این‌گونه معنویت سازمانی باشد که تمام رفتار و افکار و علائق افراد در سازمان معنویت پیدا کند و در راه خدا شود.

منابع

۱. اسپیلکا، برنارد و دیگران (۱۳۹۰)؛ روان‌شناسی دین: بر اساس رویکرد تجربی، ترجمه محمد دهقان، انتشارات رشد، تهران
۲. ام. وولف، دیوید (۱۳۸۶)؛ روان‌شناسی دین، ترجمه محمد دهقان، انتشارات رشد، تهران
۳. زهره‌ای، محمدعلی (۱۳۸۹)؛ بررسی مفهوم فرهنگ، روزنامه رسالت، شماره ۷۱۷۰، تاریخ ۸۹/۱۰/۱۳
۴. طباطبائی، علامه سیدمحمد حسین (۱۳۶۵)؛ المیزان، ترجمه فارسی موسوی، ج ۱۵، جامعه مدرسین، قم

۵. فناپی، ابوالقاسم (۱۳۹۱)؛ سایت نیلوفر، تاریخ دریافت ۹۲/۱۰/۱۸ و روزنامه شرق، شماره‌های ۱۵۳۰، چهارشنبه ۲۷ اردیبهشت ۱۳۹۱، ۱۵۳۶، چهارشنبه ۳ خرداد ۱۳۹۱، ۱۵۴۲، چهارشنبه ۱۰ خرداد ۱۳۹۱ و ۱۵۴۶، چهارشنبه ۱۷ خرداد ۱۳۹۱
۶. کوزرلوئیس و روزنبرگ، برنارد (۱۳۷۸)؛ نظریه‌های بنیادین جامعه‌شناسی، ترجمه فرهنگ ارشاد، نشر نی، تهران
۷. محسنی، منوچهر (۱۳۸۶)؛ بررسی در جامعه‌شناسی فرهنگی ایران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران
۸. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ جهاد اکبر، نرم‌افزار مجموعه آثار
۹. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ آداب الصلاه (آداب نماز)، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۰. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ تحریر الوسیله، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۱. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ چهل حدیث، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۲. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ رساله توضیح المسائل، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۳. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ سر الصلاه (معراج السالکین و صلاه العارفین)، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۴. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ شرح حدیث جنود عقل و جهل، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۵. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ شرح دعاء السحر (ترجمه فارسی)، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۶. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ صحیفه امام، جلد ۱ تا ۲۱، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۷. مرکز نشر آثار حضرت امام (۱۳۸۸)؛ ولایت فقیه، نرم‌افزار مجموعه آثار
۱۸. مطهری مرتضی (۱۳۷۷)؛ مجموعه آثار، جلد ۲، صدرا، تهران
۱۹. واندرلی، ویلیام دی (۱۳۸۹)؛ فرهنگ و اطلاعات استراتژیک، ترجمه قدرت‌اله حاجی رستم‌لو، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران

20. <http://Tebyan-Zn.ir/8/2013>